

Afsnit 3: Perioden fra 1588 til 1697: Fra Christian IV til Niels Juel

Niels Juel (1629 – 1697) blev som ung adelsmand sendt på en seks års dannelsesrejse, først til Frankrig, siden til Nederlandene, hvor han meldte sig til tjeneste. Her blev han uddannet til søofficer og lærte sig tillige skibsbygning og administration. Han deltog i fire af de seks store søslag, som den nederlandske flåde i den periode udkæmpede med den engelske flåde. Da han vendte hjem til Danmark, blev han kortvarigt skibschef på "Sorte rytter", og i en alder af kun 28 år udnævnt til admiral og chef for Holmen, hvor han deltog i reorganiseringen af den danske flåde.

Niels Juel er Danmarks mest berømte søhelt, hvilket skyldes hans sejr i Den skånske Krig fra 1675 til 1679. (Se nedenfor). Udover at være en dygtig og inspirerende administrator og i krig var han en velforberedt og

blændende leder. I 1677 udnævnt til generaladmiralløjtnant, senere geheimeråd og ridder af elefanten og fra 1683 var han flådens chef. Han anses for at være en af verdens dygtigste admiraler fra sejskibstiden.

Cort Sivertsen Adeler (1622 – 1675):

Født i Norge af en nederlandsk familie, uddannet som søofficer i Nederlandene, i tjeneste i Venedigs flåde 1648 - 1660, herunder krigserfaring mod tyrkerne.

Blev i 1663 hyret af Frederik den Tredje, som generaladmiralløjtnant med henblik på at reorganisere og genopbygge flåden.

Henrik Bjelke (1615 - 1683), var norsk oberst, som i 1653 skiftede karriere. Han blev søofficer, og sluttede sin karriere som rigsadmiral.

Hans flådestyrke i København kunne ikke komme den Nederlandske undsætningsflåde til hjælp den 29. oktober 1658 på grund af nordvestlig vind. Fra 1660 medlem af Rigsrådet.

Peder Jensen Bredal (? - 1658/1659), eskadrechef. Førte en dansk eskadre ud af isen i Nyborg Fjord, mens gentagne svenske angreb blev afvist.

Udnævnt til viceadmiral og ekvipagemester på holmen efter sin død. Deltog i august 1658 i et udfald mod svenske belejringskibe uden for København, hvorved to svenske skibe blev antændt. Dræbt i kamp mellem december 1658 og maj 1659.

Christian IV (1577 – 1648), konge og styrkechef under flere søslag.

Under Torstenson-Krigen ledte den 67-årige Christian 4. i 1644 et søslag på Kolberger Heide.

Det var her, kongen mistede synet på sit ene øje, da en svensk kugle ramte en kanon på det danske flagskib *Trefoldigheden*.

Peder Galt (1584 – 1644), admiral, tidligere dansk agent i Stockholm 1621 – 1624. Som chef for flådestyrken, der spærrede den svenske flåde inde i Kielerfjorden i 1644, misforstod han Christian den Fjerdes angrebsordre, hvorved svenskerne undslap. Dødsdømt for denne forseelse af Rigsrådet (på kongens foranledning). Halshugget på pladsen foran Københavns Slot.

Ove Gjedde (1594 – 1660), dansk adelsmand, som grundlagde kolonien Trankebar.

Chef for Kattegat- og Nordsøflåden 1643 – 1645, herefter udnævnt til rigsadmiral og medlem af Rigsrådet.

Pros Mund (? - 1644), ”kvartaladmiral”, chef for den danske flådestyrke i Femern Bælt den 13. oktober 1644.

Pros Mund blev 1624 skibsløjtnant og forfremmedes 1628 til kaptajn, hvilket år hans virke faldt ved Østersøens sydlige kyster, hvor han modarbejdede de kejserlige flådeplaner i Rostock, Warnemünde, Wismar og Greifswald og støttede Stralsunds forsvar.

I 1630 sendtes han først til Færøerne og Norges kyster for at beskytte handelen mod fribyttere og deltog senere i kampen mod hamborgerne på Elben, hvor han det følgende år havde station med et par skibe. I 1631 og de nærmeste efterfølgende år krydsede han i Vesterhavet og langs Norges kyster, i 1633 som chef for en større flådeafdeling.

Da Torstenson-krigen brød ud, blev der imidlertid igen brug for ham på flåden. Straks fra begyndelsen af året 1644 var han ude med en mindre eskadre. Efter at han derpå i maj havde forenet sig med Ove Gjedde i Flekkerøy ved Kristiansand, sejlede de i fællesskab ud i Vesterhavet, hvor de 25. maj i slaget i Listerdyb havde en uafgjort træfning med den svensk-hollandske flåde. Herefter vendte de tilbage til Flekkerøy, hvor Mund rejste anklage mod flere af officererne for at have svigtet ham over for fjenden.

Da han 1. juli deltog i søslaget på Kolberger Heide, hvor han som 'kvartaladmiral' førte den 4. eskadre, forsømte flere af hans skibshefer på ny deres pligt. I det mindste klagede Christian 4. stærkt over dem, idet de var med blandt dem, der, som han skriver, brugte ham som skærnbræt mellem sig og fjenden. Hvad enten denne anke nu var berettiget eller ikke, gjaldt den ikke Mund selv, som med stor tapperhed havde taget del i slaget, og hvis flagskib (St. Sophia) synes at have haft flere døde og sårede end noget af de andre skibe.

I september fik han befaling til med 17 skibe at krydse mellem Femern og Lolland for at holde farvandet rent og passe på den svenske flådes bevægelser. Men mens han holdt søen med sin af sygdom hårdt hjemsøgte lille styrke, forenede den svenske hovedflåde under Carl Gustaf Wrangel sig ganske uventet med den hollandske hjælpeflåde, og 42 skibe angreb 13. oktober Munds 17 skibe. Om de danske blev over-rumplede, eller om Mund ikke har kunnet eller villet undgå kampen, vides ikke.

Overmagten på svensk side var imidlertid for stor, til at udfaldet kunne blive tvivlsomt. Efter en kraftig modstand erobredes det danske admiralskib Patientia ved entring, og under denne faldt Mund ved indgangen til sin kahyt. Liget kastedes i søen. Kun 3 danske skibe reddede sig, resten blev taget af svenskerne eller ødelagdes.

Den overordnede situation i perioden 1588 til 1697

Perioden var kendetegnet ved, at Sverige i hele perioden udgjorde hovedfjenden for Danmark. Fra ca. 1560 begyndte Sverige sine territoriale udvidelser, som varede i ca. 100 år, hvor landet efterhånden underlagde sig det nuværende Finland, Estland, Letland, Litauen, den nuværende polske kyst og dele af Nordtyskland. Dobbeltmonarkiet Danmark-Norge gik heller ikke ram forbi, og ved de to store afståelser (Brømsebrofreden i 1645 og Roskildefreden i 1658) mistede kongeriget Danmark-Norge ialt følgende områder:

- Skåne med øen Ven,
- Halland,
- Blekinge,
- Bornholm,
- Jämtland,
- Härjedalen,
- Bohus Len,
- Trondhjem Len,
- Gotland og
- Øsel

Bornholm udgjorde dog et særtilfælde, idet øen befriede sig selv fra den svenske besættelse, og Trondhjem Len blev leveret tilbage til Frederik den Tredje efter stormagtsindblanding i de

afsluttende forhandlinger med Sverige. Fredsbetingelserne omfattede også reducerede toldsatser for svenskere og nederlændere i Øresund og bortfald af tolden ved Elben.

Den svenske hær var den danske overlegen, men hvis de danske øer skulle udsættes for angreb, så krævede det en betragtelig flådestyrke og transportflåde. Tilstedeværelsen af en stærk dansk flåde forhindrede normalt dette. Hvis svenskerne kom over land fra Nordtyskland eller angreb ind i Skåne, så krævede det en stærk dansk hær på stedet. Generelt var den danske flåde bedre end den svenske, men der var perioder, hvor dette ikke var tilfældet. De danske skibe var bedre bygget, og ikke mindst var officerer og mandskab bedre uddannet. Men den danske flåde oplevede dog en nedgangsperiode mellem 1645 og 1660. Danmarks største katastrofe indtraf, da isen i 1658 bandt de danske farvande, og den overlegne svenske hær kunne gå over isen. Her kunne flåden ikke gøre nytte, og Danmark-Norge måtte gå ind på fredsbetingelserne.

Nederlandene støttede skiftevis den ene og den anden part i krigen, hvilket udelukkende skyldtes økonomiske interesser, hvor man gerne ville støtte den svageste part, så ingen Østersømagt blev dominerende og ødelagde den lukrative søhandel. Østersøhandelen udgjorde en væsentlig del af den europæiske handel. Der var et europæisk center for kornhandel i Danzig (nu Gdansk). Desuden blev der fra Østersøen eksporteret fisk, tømmer, mastetræ, hør til sejlfabrikation, hamp til tovværk, tjære til skibsfarten og meget mere.

Den store svenske hær bestod for en stor dels vedkommende af lejetropper, som det kostede uhyre summer for den svenske konge at betale, og når de var betalt, skulle de holdes beskæftiget hele tiden. Sveriges økonomiske forudsætning for at kunne føre så mange krige var forekomsten af jernmalm. Landet tjente store summer på at eksportere jern og våben til det meste af Europa. Det lagde grunden til den nuværende svenske våbeneksport.

Sverige havde mange fjender, så Danmark kunne udnytte alliancer, men de allierede i Østersøen havde hver for sig deres egen agenda. De allierede i Østersøområdet var Rusland, Polen, Sachsen og Brandenburg. Danmark gjorde en lang række forsøg på at få de tabte områder tilbage fra Sverige, men selv om nogle af invasionsforsøgene lykkedes, så ville de europæiske stormagter - Nederlandene, England og Frankrig - ikke støtte Danmark. Blev Skåne givet tilbage, så ville Danmark få en monopolagtig status for Østersøhandelen ved at besidde bredderne.

Christian den Fjerde, hans inspektionsrejser og opdagelsesrejser

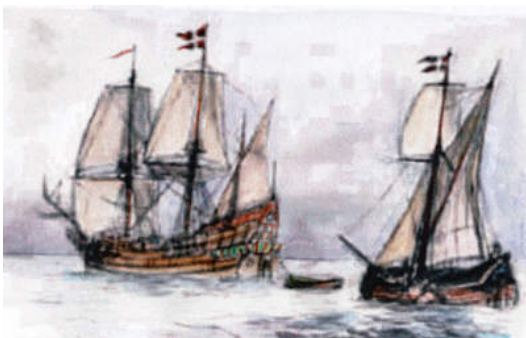
Christian den Fjerde der blev konge i 1588 var utrolig glad for sin flåde og brugte den, når han skulle rundt i riget. Han deltog selv aktivt i tegning og bygning af flådens skibe, som blev bygget på beddinger lige over for slottet. Han rejste til Norge 25 gange i sin regeringstid. Blandt andet rundede han Nordkap og inspicerede Vardø. Han rejste ”incognito” som kaptajn Christian Frederiksen.

Efter de store opdagelsesrejser, hvor Amerika var blevet fundet, og man kunne sejle syd om Afrika til ”Ostindien”, var den danske konge også blevet interesseret i at skaffe sig oversøiske besiddelser med krydderihandel og lukrative søruter. Det gjaldt om at handle hurtigt, for man var i skarp konkurrence med de andre sømagter: Nederlandene, England, Spanien, Portugal og Frankrig.

I 1618 afgang en flådestyrke mod Indien. Chefen for denne ekspedition var den 24-årige adelsmand Ove Gjedde, som senere – i 1645 – blev udnævnt til rigsadmiral, det vil sige chef for flåden. Styrken bestod af orlogsskibene *Elephanten* på 500 tons (ex-svensk *Malkepigen*), *David* på 400 tons (også ex-svensk) samt to handelsskibe, *Christian* og *Kiøbenhavn*. Samlet kunne skibene hjemføre en last på 1.000 tons. Togtet kom til at vare fire år. Danmark anlagde kolonien Trankebar på den indiske østkyst, hvor der blev bygget et dansk fort, ”*Dansborg*”.

Handlen på Trankebar blev en succes i de næste 20 år, for Danmark holdt sig neutral i konflikten mellem Portugal og Nederlandene. Til gengæld ophørte den danske skibstrafik på kolonien i 1639 på grund af svenskekrigene, men konstabel Eskild Andersen Kongsbakke drev fortet og den lokale handel, førte krige og meget mere på den danske konges vegne, til der igen kom skib 30 år senere!

Jens Munk blev i 1619 sendt nordpå med fregatten *"Enhjørningen"* og hjælpeskibet *"Lamprenen"* for at undersøge *"Nordvestpassagen"*.

Kongens opgave lød:

"Kan man sejle gennem Hudsonbugten og komme nord om det amerikanske kontinent og nå ud til tillehavet?"

Forsøget var ingen succes, og først efter to år nåede Jens Munk hjem med *"Lamprenen"* – sammen med de to andre overlevende af den samlede besætning på 64 mand.

Krigene og flådens ledelse

"Kalmarkrigen" 1611 – 1613 var endnu et dansk forsøg på at tvinge Sverige ind i Kalmarunionen, men det mislykkedes. Den næste krig Christian den Fjerde kastede sig ind i var ind *"Trediveårskrigen"* (eller *"Kejserkrigen"*), fra 1625 til 1629, hvor Christian IV endte med at tabe slaget ved Lutter am Barenberge. Herefter kunne svenskerne hærge i Jylland, men flåden forhindrede, at de kom videre til øerne. Christian den Fjerde brugte i det følgende årti sin flådemagt til at stramme udenrigspolitikken op og skærpe toldopkrævningen i Øresund. Hermed skubbede han Nederlandene lige i armene på Sverige. Da svenskerne følte sig stærke nok i 1643, gik svenske tropper fra Nordtyskland op gennem Jylland, men atter hindrede den danske flåde, at de kunne nå videre til øerne. En dansk indrømmelse til Nederlandene om reducerede toldtakster sikrede, at Nederlandene undlod at kaste sig ind i krigen på svensk side.

I det følgende år deltog Christian den Fjerde personligt som øverstkommanderende i slaget ved Lister Dyb (mellem Rømø og Sild/Sylt), hvor en nederlandsk hjælpeflåde blev tvunget bort. Senere på året gik det også godt for Christian den Fjerde om bord i *"Trefoldigheden"* i slaget ved Kolberger Heide (vest for Femern)

Men den svenske flåde i Kielerfjorden voldte dog problemer. Da det senere lykkedes for den svenske flåde at kæmpe sig ud, blev den kommanderende admiral Peder Galt på kongens foranledning dødsdømt og halshugget foran Københavns Slot.

To måneder senere forenedes en nederlandsk flåde med den svenske, hvorefter det lykkedes dem i fællesskab i Femern Bælt at nedkæmpe og praktisk talt udslutte en underlegen danske flådestyrke under Pros Mund. Som et resultat af det tabte slag måtte Danmark gå ind på fredsbetingelserne i Brömsebro. Härjedalen, Jämtland, Gotland og Øsel gik tabt, og Halland blev pantsat i 30 år. Svenskerne opnåede toldfrihed i Øresund, og nederlænderne fik toldprivilegier.

Flådens pengesager havde siden 1643 været overladt til rigshovmester Corfitz Ulfeldt, der i øvrigt var gift med Christian den Fjerdes datter Leonora Christine. Ulfeldt var i forbindelse med at passe på Flådens pengekasse blevet en utrolig velhavende mand. På 10 år havde han ”opsparet” en personlig formue, som svarede til et års samlede statsindtægter for kongeriget Danmark-Norge! Samarbejdet med Frederik den Tredje gik ikke godt, og Ulfeldt meldte sig derfor hos den svenske konge, som han senere også ragede uklar med.

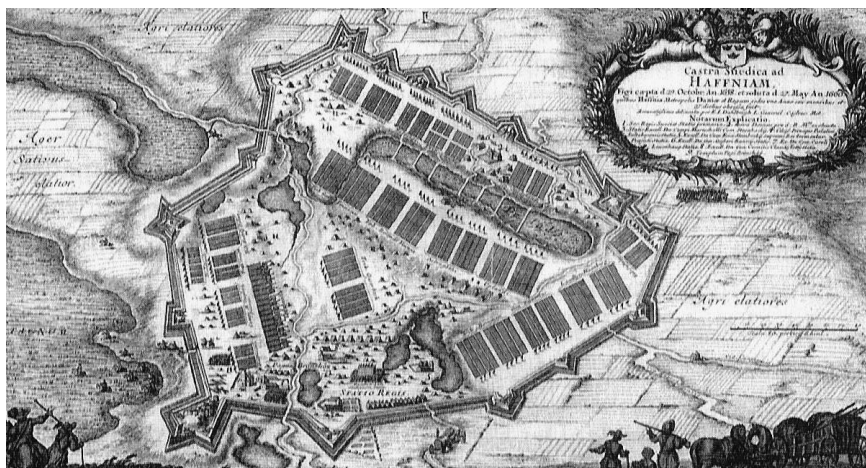
Allerede i 1657 mente Frederik den Tredje, at tiden var moden til en revanchekrig mod Sverige. Når Danmark var angriber, var Nederlandene ikke forpligtet af traktaten. Så krigen fik et uventet kort forløb. En svensk hær var allerede klar i Polen, og efter en hurtig march gennem Nordtyskland erobrede svenskerne fæstningen på Frederiksodde (nær Fredericia) ved Lillebælt. Vinteren blev usædvanlig hård, og den 29. januar 1658 påbegyndte den svenske konge en march med hæren over isen fra Jylland via Fyn og Langeland til Lolland.

Man kunne intet stille op mod den svenske hær.

Krigens eneste lyspunkt var Peder Bredal, som lå med en eskadre på fire skibe, ”Samson”, ”Svenske Løve”, ”Svenske Lam” og ”Emanuel” i Nyborg Fjord. Nyborg Slot faldt hurtigt til svenskerne, men Peder Bredal forsvarede sig bravt mod de svenske angreb over isen. Efter hårde kampe fik han ved hjælp af store skovsæve ”savet sig ud af isen” og fik styrken ud i åbent farvand.

Danmark måtte i februar slutte fred med svenskerne, men kort tid efter freden i Roskilde begyndte den svenske konge at pønse på den totale udsløttelse af Danmark.

Det krævede, at København blev erobret, og derfor sendte han en belejringshær, som blev samlet i en nyoprettet feltlejr ”Carlstad” ved Bellahøj.

Fæstningen Carlstad

København kunne nu kun forsynes og undsættes fra søsiden,
Men der kom en undsætningsflåde til hjælp fra Nederlandene.

Flåden bestod af 35 orlogsskibe, 6 fragtskibe og 4 brandere^[1]
under kommando af admiral Jacob Wassenaar van Obdam

Jacob Wassenaar Van Obdam

Carl gustav Wrangel

Den svenske flåde på 30 orlogsskibe og 13 fragtskibe var under kommando af rigsadmiral Carl Gustav Wrangel. De to flådestyrker mødtes ud for Helsingborg den 29. oktober 1658 i et af verdenshistoriens største søslag, som nederlænderne vandt, mens den svenske konge så på inde fra Kronborg. Den danske flåde kunne ikke nå at deltage i slaget, fordi vinden var imod, da den skulle stå ud fra København. En besynderlig detalje ved dette slag – men typisk for perioden - var, at Karl den Tiende Gustav og rigsadmiral Wrangel over flere dage havde diskuteret, hvorledes man skulle forholde sig til den nederlandske flådestyrke. Blandt de svenske rådgivere var fire nederlandske admiraler i svensk tjeneste!

Den endelige storm på København fandt sted natten mellem den 10. og 11. februar 1659. Niels Juel sørgede for, at flåden deltog med mandskab og kanoner, og de to orlogsskibe "Højenhald" og "Prammen" (af svenskerne kaldet "Svinetruget") lå fast i isen mellem de nuværende broer Knippelsbro og Langebro.

Herfra kunne de beskyde de svenske tropper, som angreb over isen ved Kalveboderne. Angrebet mislykkedes, og Danmark blev - i reducerede form – reddet.

I 1655 oprettedes et admiralitet efter nederlandsk forbillede, hvor de øverste flådechefer rådgav om Flådens og handelsflådens forhold. Fra 1663 forestod Henrik Bjelke, Niels Juel og Cort Adeler genopbygningen af den danske flåde efter forfaldsperioden fra ca. 1645.

I den skånske Krig fra 1675 til 1679 var det indledningsvis de nederlandske admiraler Cornelis van Tromp og Philips van Almonde, som var øverstbefalende for de samlede flådestyrker, men Niels Juel stod selv for erobringen af Gotland i 1676 og en række andre selvstændige aktioner samt ved slaget den 1. juli 1677 hvor var han blevet udpeget som styrkechef.

Dette slag benævnes undertiden fejlagtigt som ”Slaget i Køge Bugt”, men det fandt egentligt sted i farvandet mellem Stevns og Falsterbo. Her besejrede Niels Juel en overlegen svensk flådestyrke, bl.a. fordi han forudså en vigtig ændring i vindretningen under slaget.

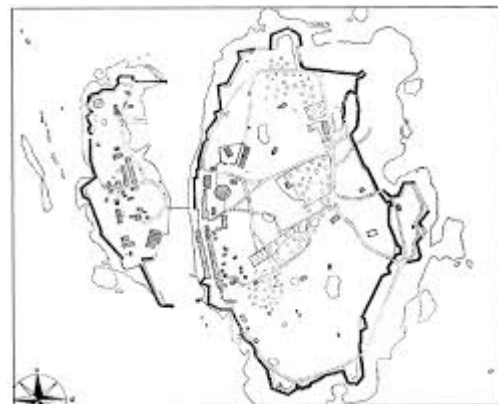
I 1676 landsatte flåden en hær på ca. 14.000 mand ved Rå i Skåne, lige syd for Helsingborg.

Men hæren tabte i det efterfølgende blodige slag ved Lund, og flåden måtte evakuere de sørgelige rester af den hærstyrke, som skulle have generobret Skåne.

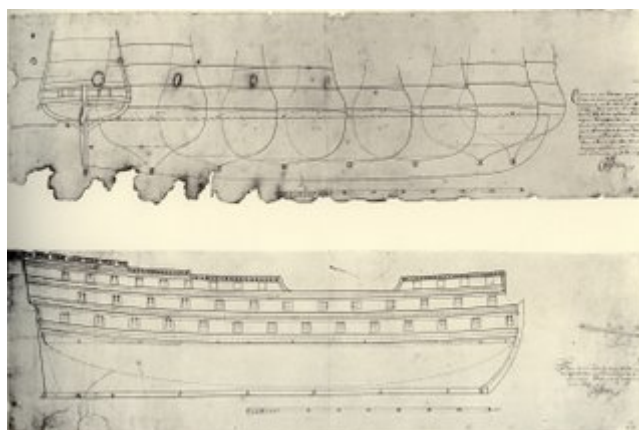
Efter Sverige i 1677 havde grundlagt flådebasen i Karlskrona, befæstede flåden Ertholmene, den yderste danske forpost i Østersøen.

Niels Juel sørgede for, at der i 1684 blev etableret kanonstillinger på den største ø, herefter benævnt Christiansø, efter kongen.

Mellem de to øer Christiansø og Frederiksø, hvor der blev bygget et krudttårn, kunne der ligge skibe i havnen, og desuden var der mulighed for at flådens skibe kunne ankre i ly af øernes kanoner.

Få år efter begyndte Niels Juel at udbygge den nye flådebase på Holmen (Nyholm), og i 1692 løb det første skib af stabelen på Holmen. Det var linieskibet "Dannebrog".

Niels Juel lod bygge et palæ, der i dag rummer den franske ambassade på Kongens Nytorv i København. Flåden har hædret Niels Juel ved at opkalde et antal skibe efter ham, og i København står en statue af ham ved Holmens Kanal, ved indgangen til Flådens gamle hovedbase. Det smukkeste minde er dog sat ham af Thomas Kingo. I Holmens kirke kan man læse Kingos hyldest til Danmarks største søhelt:

*"Staa Vandringsmand, og sku en Søhelt an i Sten,
Og er du selv ej Flint, ær da hans døde ben,
Thi det er Herr Niels Juel, hvis Marv og Ben og Blod
Med fyrigt Hjerte for sin Konges Ære stod,
Hvis Manddoms Drifter i saa mange Søslag staar,
Og gennem Hav og Luft og Land med Ære gaar,
En mand af gammel Dyd og dansk Oprigtighed.
Af Ja og Nej og hvad man godt og ærligt ved.
Hans sjæl, den er hos Gud, hans Ben i denne Grav,
Hans Navn i Minde, mens der findes Vand i Hav."*

Noter:

[1] Udslidt fartøj, der lastet med brand- og eksplosionslette ting, blev antædt og sendt ned mod fjendens skibe i håb om, at branderen skulle sætte fjendens styrker i brand.

Brandere anvendes på to måder:

- Enten mod skibe til ankers eller i havn, hvor brandere med vinden føres ned mod skibe uden manøvremlighed, hvor de kan antænde fjendtlige skibe eller i det mindste skabe forvirring eller panik
- Eller de anvendes taktisk til søs, hvor de i formationer indtog plads på linjesiden væk fra kampen for at blive kommanderet frem, såfremt det så ud til at brandere var et gunstigt kampvåben, f.eks. hvis et fjendtligt skibs manøvremlighed blev skadet, så en langsomtsejlende brander havde en chance for at komme tæt på.

Brandere blev enten sejlet eller bugseret på plads, og små fartøjer fra begge sider forsøgte ofte at afværge angrebet ved at skubbe brandere væk, - eller gå ombord på dem og manøvrere dem væk osv.